

АВТОБІОГРАФІЯ ФЕДОРА ЕРНСТА ПОЧАТКУ 1930-х РОКІВ

Сергій Білокінь

Кілька років тому вийшла перша монографія, присвячена українському історикові мистецтва, глухівчанину Федорові Ернсту¹. Настав час публікувати з коментарями найважливіші джерела, студіювати окремі, вужчі сюжети. Пропоную увазі читачів його ранню автобіографію. Це важливий документ, який потребує докладних коментарів.

На початку 1930-х років українські діячі відчували наближення загибелі. Літературознавець, перекладач і поет Микола Зеров охоче роздавав свої книжки з дарчими написами, деякі з них я бачив навіть в Америці. М. Зеров дублював і розсилав своїм кореспондентам автографи власних віршів (а там варіанти!). Дбаючи про свою спадщину, гадаємо, він і це робив цілком свідомо. Скажімо, під завісу літературної дискусії М. Зеров не полінувався переписати свій «Сонетарій» для майбутнього літературознавця З. Єфимової начебто для її роботи, а в супровідному листі від 4 березня 1928 року пояснював: «Если для Вашей работы в моей тетрадке ничего не найдется, примите ее просто как “дар признательности” от гонимого светом и казенными перьями “неоклассика”». Потім він ще раз переписав «Сонетарій», надіславши його 30 березня 1935 року з Москви до Ашгабада Василеві Чапленкові (1900–1990). Останній перебував в ув'язненні, потім опинився на засланні. Вийшовши на еміграцію, він опублікував зеровський «Сонетарій»². А в передмові до публікації його листів прямо зазначив, що цією акцією М. Зеров *рятував* своє літературне надбання, надсилаючи його *до сховку*. Готуючи «Вибране» поета, його вдова Софія Федорівна, як зазначала вона у відповідній примітці, отримала тексти деяких творів також від Т. Волобуєвої, П. Жураківської, Л. Кошової та Л. Кирилової³. Усі вони мали зеровські автографи.

Виходить, що не після процесу Спілки визволення України (далі – СВУ) (1930),

де він проходив як свідок, навіть не після арештів 1929-го року, а й раніше М. Зеров був готовий до всього (лист до Єфимової належить до 1928 року), отже, ще з бариських часів, коли він написав про большевиків усе, що думав.

Большеви́зм і соціальну революцію⁴ М. Зеров сприймав як невідворотну даність:

Свічки і теплий чад. З високих хор
Лунає спів туги і безнадії,
Навколо нас – кати і кустодії,
Синедрион, і кесар, і претор.

Це – вірш 1921 року. Таке розуміння контексту поет проніс до кінця. Цього вірша він подав до друку (і його справді надрукували) 1933 року⁵. Передчуттям загибелі переймались у ту пору всі – й інтелігенція, й тодішнє начальство.

Нас не може не цікавити, коли саме, якого місяця й року Ф. Ернст написав свій життєпис, свій Curriculum vitae, адже, зважаючи на це, ми побачимо, навіщо та з якою метою його було створено. Відтак можна буде уявити, що конкретно в цьому тексті мало би підкреслюватися, а що, навпаки, мало би замовчуватися. Щоденник 1925–1933 років він писав трохи стримано, але надзвичайно щиро й відверто, для себе⁶. Автобіографія призначалася, схоже, для стороннього читача, якому він не довіряв.

Горішня дата документа, що публікується нижче, – 1930 рік, оскільки ним датуються останні факти. Саме того року в Харкові відбувся процес СВУ, а партійно-державний апарат готував народ до нових випробувань. Ф. Ернст відзначав, що «з 1922 до 1930 р. працював при наук.-досл. кафедрі мистецтвознавства як дійсний член й керував підготованням аспірантів». З інших документів знаємо теж тільки роки. З 1922 року Ф. Ернст – науковий співробітник Науково-дослідчої кафедри мистецтвознавства, а з 1926 – її дійсний член. Тут до 1930 року він керував семінаром з українського мистецтва й підготовкою аспірантів⁷. Тепер 1930-й рік можна трохи кон-

кретизувати. Іншим разом він відзначив, що «у 1926–1930 рр. був київським краєвим інспектором по охороні пам'яток культури при Н. К. О. УСРР». Як відомо, заступник завідуючого сектором науки Наркомосу Клим Коник підписав розпорядження про зняття вченого з посади крайового інспектора 19 вересня 1930 року⁸. Знаходимо ще згадку про участь у «підготовчому комітеті до Всеукр.[аїнського] музейного з'їзду», але поки що датувати роботу останнього не можемо.

Здається, подій 1931-го й наступних років Ф. Ернст не торкається. Тим паче, що в тексті немає фактів, які стосуються пізніших років.

Як і багато його сучасників, Ф. Ернст вів щоденник, навіть два. Перший – упродовж 1919 року⁹. Точні хронологічні рамки другого щоденника: 3 червня 1925 року – 22 жовтня 1933 року¹⁰. Пропущено два роки, що припадають на справу СБУ: немає записів між 23 лютого 1929 року й 11 лютого 1931 року.

У щоденнику він почав, зокрема, документувати діяльність влади з вилучення коштовностей і продажу їх за кордон¹¹. 30 березня 1931 року він занотував: «Комісія з Держторгу (бюро¹² Розумовського). Працювали аспіранти (картки на Кунавіна¹³)» (арк. 86). І на другий день: «Комісія по виділенню річей золотарства. Працювали з 12-ої до 6-ої й з ½ 8 до 12-ої ночі» (арк. 86 зв.). Це той матеріал, що міг певним чином увійти до автобіографії. Дещо стосувалося персонально Ф. Ернста, дечого він хотів би в розповіді уникнути.

Найбільше його цікавили події, що торкалися Софійського собору, адже впродовж кількох років він працював київським краєвим інспектором з охорони пам'яток культури. І після бруталного звільнення, що сталося після доносу В. Дубровського¹⁴, він не замкнувся в собі, а й далі співробітничав з інспектурою. Тож його не могло не хвилювати, що звернення вчених ВУАН від 23 травня 1931 року перетворити Софійський собор на державний заповідник¹⁵ влада заблокувала. Від 19 вересня 1930 року, себто відразу після його зняття, київським крайовим інспектором став Я. Струхманчук. Уже

в наші дні дочка останнього пригадує, що саме завдяки його наполегливості 1931 року були збережені й передані до київських музеїв найцінніші дзвони, зокрема дзвони Софійського собору¹⁶. 6 серпня 1931 року Я. Струхманчук подав заяву на звільнення, прохаючи призначити «хоча би тимчасово відповідального робітника-партійця, який би забезпечив правильну лінію»¹⁷. Усе це Ф. Ернст добре знав, але ні словом не обмовився ні в щоденнику, ані в автобіографії. Переглянемо датовану хроніку його життя, її буде цікаво зіставити із біографічними записами.

У березні 1930 року – напередодні процесу у справі СБУ – київські пам'яткоохоронці зробили глибоко продуманий, відчайдушний, як на ті часи, крок. Напрямку протиставляючись політиці й рішенням влади, більше того, переймаючи ініціативу, вони утворили абсолютно не санкціоновану міжмузейну комісію у складі Я. Струхманчука, С. Гілярова, Ф. Ернста й В. Базилевича. Українські вчені вирішили виробити умови, на яких тільки й міг відтоді Госторг вилучати з музеїв якісь експонати¹⁸. Заскочений зненацька, Наркомос затвердив протокол березневої наради 1930 року на початку наступного, 1931 року¹⁹. Як зазначалось вище, Ф. Ернста зняли з посади крайового інспектора з охорони пам'яток матеріальної культури²⁰. 1 грудня 1930 року було знято з аналогічної посади за його власною вимогою С. Таранушенка (на його місце прийшов С. Бесєдін)²¹. 24 жовтня 1930 помер С. Дложевський²².

У Страсну п'ятницю 1931 року з ініціативи директора Межигірського технікуму В. Міллера було погромлено козацький Межигірський Спасо-Преображенський монастир, і ось свідчення очевидця Д. Бурка: «Знищено дорогоцінні іконостаси українського барокко початку XVIII ст., знищено, лопатами й сапами покопирсано малювання італійського художника Антоніо Скотті, знищено майже всю монастирську бібліотеку (казали, що частину врятовано), дзвони побито, все розорено, ліквідовано»²³. Ф. Ернст занотував у щоденнику: «Засід. [ання] Бюро Ком.[ітету] Охор.[они] Пам. [яток] Культ.[ури] із повідомленням про руй-

націю іконостаса в Межигір'ї» (арк. 86 зв.). Разом з бойчукістом В. Седляром учений рятував давні межигірські портрети. У 1932 році він знову зробив у щоденнику серію записів, що намагався врятувати твори бойчукістів – портрети кооператорів.

Як повідомляла преса, 1931 року, в день 70-х роковин смерті Т. Шевченка в Києві напроти Інституту народної освіти мав бути відкритий йому пам'ятник²⁴. Звісно, почалися такі бурхливі події, що було не до того. Київський пам'ятник відкрили 6 березня 1939 року, а відкривали його ті, хто на той час уцілів.

Життєпис чільного пам'яткоохоронця, київського крайового інспектора писався на тлі страшних подій. На його очах було знищено кістяк традиційного українського селянства²⁵. У ті самі – мирні – роки в Києві було знищено Михайлівський Золотоверхий монастир 1108–1113 років, собор Успіння Пресвятої Богородиці (Пирогощі) 1132 року, Василівську (Трьохсвятительську) церкву 1183 року, Петропавлівську церкву початку XVII ст., Воскресенську церкву другої половини XVII ст., Братський Богоявленський монастир 1690-х років, Військово-Микільський монастир 1690-х років, Борисоглібську церкву 1692 років, Микільський Пустинний (Слупський) монастир 1715 року, церкву святих Костянтина і Єлени 1730-х років, Грецький монастир св. Катерини 1739–1741 років, Петропавлівську церкву на Куренівці 1759 року, церкву Всіх святих на горі Щекавиці 1782 року та інші храми. Це глибока європейська історія. Ми розуміємо, що нічого подібного в тій самій Америці немає і близько.

17 березня 1932 року в ернстівському щоденнику з'явився запис ще про одну старовинну церкву, якої нині немає: «В 3–4 год. комісія краювої інспектури – огляд Георгіївської церкви [1744–52], де розібрано іконостас і пошкоджено надгробок Іпсіланті» (арк. 95). В акті пам'яткоохоронці записали: «Зовнішній огляд будови з'ясував, що вона перебуває в цілком занедбаному та безгосподарному стані»²⁶.

Щоденник Ф. Ернста та інші документи свідчать, що в 1931–1932 роках київські гуманітарії намагалися врятувати рештки

Ірининської церкви. Учені зазнали поразки – уніч на 27 березня 1932 року пам'ятку XI ст. було варварськи зруйновано, уламки її перевезено та в безладді покидано в садібі Софійського собору.

У 1932 році для академічного видання Шевченка Ернстові було замовлено присвячену йому монографію. На момент його арешту в 1933 році праця була готова й прийнята до видання. Керівника видання віцепрезидента С. Єфремова було звинувачено у справі СБУ, разом було ув'язнено багато сотень людей.

Року 1932 Ернст нараховував понад п'ять тисяч карток діячів українського мистецтва, над якими він працював²⁷. Обставини перешкодили нормальній роботі Біографічної комісії. Жодного тому словника не було видано²⁸.

У цьому самому році муніципальні господарчі контори захопились у Києві надбудовами, як це роблять у місті тепер²⁹. Щоправда, нинішні мансарди здебільшого елегантніші. Отже, 2 липня 1932 року Ф. Ернст записав у щоденнику: «На засіданні інспектури оглядав разом з архіт.[ектором] Андрєєвим, Мощенком і Базилевичем будинок Іпсіланті й будинки №№ 7 й 9 по вул. Січневого повстання (Микільській), на яких комгосп хоче надбудувати верхні поверхи (вирішили відмовити)» (арк. 102 зв.).

У паперах бригади ЦК КП(б)У та київського МПК з обстеження київських музеїв 29 лютого 1932 року (К. Кушнірчук, М. Христовий, Н. Камінський та І. Кравченко) після критики стану антирелігійної роботи в Музейному містечку зазначалося: «Для забезпечення охорони і переведення наукової і політосвітньої роботи над пам'ятками «Софія», «Андрій», «Десятинні вали» тощо організувати в Києві державний культурно-історичний заповідник «Київський Акрополь»³⁰.

У музейних експозиціях картини, що були не співзвучні добі сталінських п'ятирічок, доводилося виносити з виставкових залів. 10 серпня 1932 року Ф. Ернст записав: «Ввечері засідання бригади по реекспозиції. Вирішено закінчити оформлення перевішаних двох залів і зняти релігійні твори Ге» (арк. 103 зв.). І на другий день: «Обійшли бригадою залі і намітили, що ще зробити –

зняти реліг.[ійні] твори Ге й «Христа» Рєпіна, закінчити перевіску залі» (арк. 103 зв. – 104).

10 грудня 1932 року в щоденнику занотовано: «Вмер Г. І. Квятковський» (арк. 105 зв.). 12 грудня: «Похорон Квятковського – був у Жовтневій лікарні, тримав промову перед музеєм, пров[од]жав до Караваївської вулиці» (арк. 105 зв.). 9 січня 1933 року: «З 10-ої до 5-ої перевозив збірку Г. І. Квятковського» (арк. 108). 4 квітня 1933 року: «О 4-ій год. [ині] експертиза в ВУАН портрету Шевченка роботи Рєпіна» (арк. 112 зв.).

28 січня 1932 року Ф. Ернст записав у щоденнику: «З 5-ої до 10-ої чистка співробітн. [иків] с.[ільсько-] г.[осподарського] музею» (арк. 92 зв.). Запис від 2 лютого: «Інспектура одержала відомости про те, що наказано негайно о 17 год. дня переносити с.[ільсько-]госп.[одарський] музей до Лаври в прим. [іщення] Музею діячів і театр.[ального] музею» (арк. 93). Учені, що працювали в цих музеях, були репресовані. У ті роки опинилося в ув'язненні покоління українських гуманітаріїв. Багато з них, кого Ф. Ернст добре знав, на волю вже не вийшли.

15 січня 1932 року було заведено справу оперативного обліку на двадцять одного українського вченого – В. Базилевича, батька й сина Гілярових, С. Маслова, М. Новицького, В. Перетца, П. Руліна, братів Яновських, Ф. Ернста та ін. Останнім у цьому списку, усупереч українській і російській абетці, значиться Ф. Ернст³¹. 23 жовтня 1933 року його було заарештовано. Він потрапив у Біломор-Балтійський комбінат. 28 жовтня 1942 року його розстріляли в Уфі.

Про трагічні події тих років докладно розповіла видатний український історик Н. Полонська-Василенко. У двотомному нарисі історії Академії, що вийшов у мюнхенському Інституті з дослідження історії та культури ССРСР (sic) вона виділила кілька тем: «Чистка ВУАН», «Ідеологічна перебудова ВУАН 1931 року»³².

Якщо Ф. Ернст у партикулярному, приватному щоденнику документував злочини влади проти культури, то, значить, він писав лише для себе. Його Curriculum vitae носить дещо інший характер. Не такий щирий чи відвертий, він призначався, можливо, для

іншого ока. Його життя тут відображено доволі нерівномірно. У життєпису він характеризував, головним чином, період комплікацій, виставляючи наперед свої «плюси». Дуже точно й особливо докладно описано роки державності, де підкреслено співжиття з большевиками. Навпаки, про двадцять роки, сповнені бурхливої творчості, коли він найбільше зробив у громадському житті й вийшла у світ більшість його праць, він розповів зовсім коротко. На якого читача Ф. Ернст розраховував?

Немає в життєпису й деякої нейтральної, але політично позитивної фактографії, що могла б у даному разі уточнити датування. З 1931 року Ф. Ернст працював в Київському художньому інституті на посаді професора³³. У Curriculum vitae про це ні слова.

Улітку 1931 року за дорученням Наркомосу й Всеукраїнського товариства культурного зв'язку із закордоном він узяв участь в організації та проведенні декади української культури в Грузії³⁴. Делегацію очолили заступник наркома освіти О. Полоцький, голова комітету культурних зв'язків Мазуренко, голова правління Держвидаву Кріх, начальник «Главискусства» А. Бенькович³⁵, В. Кричевський-старший і представник Київського художнього інституту Ф. Ернст. 27 червня прибув увесь склад «Березоля» на чолі з Курбасом³⁶.

Ф. Ернст, Кричевський, Меллер, Рудяков та кілька інших осіб приїхали до Тифлісу трохи заздалегідь – 19 червня. Їм треба було провести підготовчу роботу, передусім з організації експозиції. Ф. Ернст керував організацією виставки українського мистецтва, відкритої в академічних залах національної галереї Грузії в Тифлісі, на яку було привезено кращі експонати українських музеїв³⁷. Про поїздку до Грузії і взагалі про декаду у Curriculum vitae він не згадує.

У 1931 році Ф. Ернста було призначено в музеї завідувачем Кабінету мистецтв. У Curriculum vitae про це теж не сказано.

Він не міг бути осторонь таких подій та обставин. Якщо автор життєпису ще не був професором Київського художнього інституту і не був завідувачем Кабінету мис-

тецтв, можна допустити, що писав він після 19 вересня 1930 року, коли його було знято з посади крайового інспектора, але не пізніше літа 1931 року (декада української культури у Тбілісі).

Вище розповідалося про М. Зерова, про те, власне, що він робив з огляду на свій майбутній арешт. Треба дещо сказати про те, як готувались у таких випадках партійні й державні функціонери. Як і всі інші, був наготові директор Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка, де працював Ернст, – Андрій Костюченко³⁸. Активний функціонер, він склав текст своєї характеристики від імені колишнього секретаря Корсунського РПК Тітєвського, який знав його по роботі, як свідка. Ця характеристика потрапила до речових доказів у його слідчій справі: «[...] неодноразово виконував низку відповідальних завдань РПК на селі, виступав по завданням РПК на сесіях облсуда як представник звинувачення»³⁹.

Коли арештували самого Костюченка і пред'явили йому звинувачення, 7 лютого 1936 року він написав заяву: «Виновним в пред'явленном мне обвинении себя не признаю. Никакой контрреволюционной работы я никогда не проводил и с к. р. элементами связей не имел. Уклонов от генеральной линии партии не имел. Допущенные мной ошибки при преподавании в конце 1931 года из-за низкой квалификации, отсутствия практик[и] и отсталости [от текущих политических событий] в связи с длительной командировкой на село [по делам коллективизации], я исправил с помощью парторганизации и больше не повторял их. Будучи членом партии и имея ближайшего родственника – брата матери – красноармейца-большевика, расстрелянного немецко-гайдамацкими войсками, я проводил борьбу против различных контрреволюционных элементов. По материалам моего обследования был опечатан органами НКВД Херсонский музей⁴⁰. В Киеве по моим заявлениям и материалам обследования была чистка от классово враждебных элементов всех музеев Киева, закрыты выставки музеев как националистические, одновременно подавал различные письменные материалы и

фотографии органам НКВД, с которыми согласовывал отдельные свои действия»⁴¹. Отакою була ця людина.

В архівно-слідчій справі Костюченка зберігся документ, доволі цікавий для характеристики тодішньої суспільно-політичної атмосфери, що нагніталась у київських музеях: «Список основных співробітників Всеукраїнського історичного музею в м. Києві, що їх було звільнено з роботи в музеї як нацдемівців, троцкистів (sic) тощо за час з 1932 р. до 16/X – 34 р. наказом директора т. Костюченка». У списку, що складався по той бік барикади, згадуються ті самі люди: і Ернст, і Базилевич, і Струхманчук. Мабуть, це все-таки випадок, але й тут також двадцять одне ім'я. Невже це число було у вжитку й серед чекістів, і номенклатурників?!

Обвинувальний вирок прокоментував цей список так: «Обвиняемый КОСТЮЧЕНКО составил обнаруженный у него при обыске фиктивный список лиц, которые якобы были уволены как националистические и троцкистские элементы, в то время, как эти лица были уволены по собственному желанию и по другим причинам административного характера. Обвиняемый КОСТЮЧЕНКО признал фиктивность указанного списка, однако отрицает, что этот фиктивный список составлен им (л. д. 63, 129, 120–123, 131, 67–74, 51–53)»⁴².

Український учений Ф. Ернст був зовсім інакшою людиною – із зовсім іншого табору. Але чи не писав він свій життєпис теж для свого майбутнього слідчого? Характерно, що, згадавши двох своїх учителів, Г. Павлуцького й М. Біляшівського, він не назвав третього – Д. Щербаківського⁴³, якому нещодавно перед тим присвятив велику й чулу статтю⁴⁴. Чому так вийшло? Данило Михайлович був його старшим товаришем. В історичному музеї ім. Шевченка вони працювали на рівнозначних, за штатним розкладом, посадах і лишили кілька спільних праць, що вийшли під двома прізвищами: *Данило Щербаківський та Федір Ернст. Український портрет. Виставка українського портрету XVII–XX ст. – К.: Всеукр. Іст. музей ім. Шевченка. 1925; Д. Щербаківський, Ф. Ернст. Ще про організацію «художніх*

наук» // Вісті ВУЦВК. Культура і побут. – Х., 1926. – 23 травня. – № 21. – С. 2–3. Трохи раніше, 1918 року вони удвох обстежували наслідки муравйовського обстрілу Києва, а коли вийшла в журналі «Куранты» й окремою відбиткою Ернстова студія «Художественные сокровища Києва, пострадавшие в 1918 г.», Д. Щербаківський її прорецензував⁴⁵. Вони разом, паралельно з представниками влади, підписали акт щодо вилучення з Музею культур та побуту мистецьких коштовностей⁴⁶, і таких спільних справ можна перераховувати більше. У 1929 році уже самому Ернстові довелося підготувати наступний музейний каталог, а наприкінці 1960-х, напередодні смерті, його удова Тамара Львівна докладно розповіла у спогадах про їхні стосунки, смерть Данила Михайловича й Ернстові рефлексії.

Окремим виданням, накладом 250 примірників, з'явилася його невелика монографія: *Федір Ернст*. Портретист Гольпайн (К., 1927). Вона вийшла у складі збірника «Український музей» (Зб. І. К., 1927. – С. 95–120: 7 вклейок. Резюме: С. 277–279). Відбитка має присвяту: «Світлій пам'яті незабутнього Д. М. Щербаківського». А сам збірник вийшов із вказівкою на титулі: «За редакцією П. Курінного, Ф. Ернста, † Д. Щербаківського, М. Рудинського та С. Гілярова». Загальна присвята всього видання: «Пам'яті академіка М. Біляшівського та Д. Щербаківського присвячує цей Збірник Редакція». У 2007 році його репринтно перевидав збільшеним удвічі тиражем Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Д. Щербаківського згадували у відповідній тональності на процесі СВУ, а його молоді колеги, що дожили до шістдесятих років, а дехто навіть до часів пізніших, розповідали, що архів Д. Щербаківського після його загибелі чекісти нещадно перелопатили.

Але було б надто банально, якби Ф. Ернст писав свій життєпис лише в розрахунку на такого самого – свого – чекіста, який, умовно кажучи, над ним нависав. Чудово уявляючи джерельну базу до історії свого власного життя, учений подумав і про майбутніх дослідників, про нас. Тому текст

цієї його автобіографії має багато нюансів, яких тепер нізвідки взяти, й такі деталі, які тепер ми так радо цитуємо.

Ернст Федір (Теодор-Ріхард) Людвігович

Народився [закресл.: 10 лист.] р. 1891 у м. Києві. 8-ми років з роду (р. 1900) втрапив батька, родина моя лишилась в дуже скрутному матеріальному стані, через це я з 14-ти років віком почав самостійно заробляти приватними лекціями. Гімназію скінчив у м. Глухові на Чернігівщині 17-ти років віком (р. 1909-го). Брав участь у революційних рухах 1905/6 рр.: входив до нелегального «Союзу учащихся», писав статті в нелегальному журналі, що видавав названий союз, брав участь у складанні «петицій», гімназіальному страйкові, збирав і виучував революційну літературу й прокламації, одвідував нелегальні мітинги й масовки. Протягом мого перебування в гімназії у мене було тричі переведено поліцією трус – останній 1908 року з розпорядження жандармерії, при чім взято всю [закресл.: нелегаль] літературу, комплект журналу, в якому я брав участь, чернетки статтів і чималу збірку прокламацій. Матеріяли ці поступили до Чернігівської жандармерії й частково, наскільки я чув, збереглися досі в чернігівському Окрарху.

Не дивлячись на переслідування гімназіального «начальства», скінчив середню освіту р. 1909 й поїхав за кордон, де поступив до Берлінського університету на філософський факультет (історичний відділ). Слухаючи лекції й шляхом читання вже тоді став переконаним атеїстом. Цікавився робітничим рухом і одвідав кілька разів збори робітників з протестом проти пруського виборчого права. Року 1910 вирішив повернутись до Росії, й в кінці р. 1910 з великими труднощами (через неможливість здобути поліцейське свідоцтво про «благонадійність»), поступив до Київського університету, де незабаром перейшов на фах історії та теорії мистецтва. Протягом 1910–1914 років заробляв собі на життя приватними лекціями, працював в університеті, брав участь в революційних виступах студентства з нагоди смерті Толстого⁴⁷, смерті Сазонова⁴⁸, заборони святкувати 100-річ-

ний ювілей Шевченка (1914 р.). Ці демонстрації розганяла кінна поліція й козаки, шаблями й нагайками, при чім одного разу коло міської опери мене пом'яв кінь. З початком імперіялістичної війни мене як громадянина Німеччини 7 серпня 1914 р. було заарештовано й посаджено спочатку до кол. «дворового» поліцейського участку, де заарештовані тримались в жахливих умовах і неймовірній тісноті, а 23 серпня того ж року вислано з Києва етапом у вагоні для каторжників, за залізними ґратами, спочатку до Оренбурга, потім до Челябінська, а далі за кілька сотен верстов за Челябінськом, де жив в жахливих умовах, особливо 1915/16 рік – у землянках, голодував, працював навіть поденщиком на молотьбі, зазнавав утисків від поліції й жандармів (з наказу оренбурзького губернатора послався етапом до Челябінського, щоб відсидіти три дні за легке порушення поліцейських правил). Після лютневої революції виявилось, що справу про моє при[й]няття до російського підданства (яку я порушив ще р. 1913-го) наприкінці 1914 р. розв'язано позитивно, але її приховував один з чиновників київського губернатора, сподіваючись на хабаря. В квітні м.[ісяці] 1917 р. мене там же в Сибіру (село Куртамиш Челяб.[інського] пов.[іту]) було приведено до присяги (текст присяги довелося скласти самому, бо тексту цивільної присяги тоді ще не було вироблено). 12 квітня 1917 р. я повернувся до Києва після майже 3-річного заслання, яке залишило глибокий і тяжкий слід в моїй душі, переповнило ненавистю до царату і всього старого ладу. Сім'я моя, в тім числі й стара мати, теж вся була вислана з Києва й повернулася лише восени 1917 р. Першого часу після повернення я відновив свої права як студент Київського університету (звідки мене виключили як підданого Німеччини) й складав останні іспити, які й закінчив навесні 1918 року, після чого приступив до складання іспитів державних, які склав навесні р. 1919, після чого, влітку 1919 року (вже за радянської влади), був залишений при університеті для підготовки до професури.

Довге перебування в Сибіру й вимушена перерва в освіті й науковій роботі виклика-

ли в мені особливу жагу – віддатися цілком науці. Перші мої наукові роботи були надруковані ще 1913 й 1914 рр. й присвячені були пам'яткам мистецтва м. Києва й околиці. Українським мистецтвом я зацікавився під впливом проф. Павлуцького⁴⁹, при катедрі якого я працював у 1911–14 рр. і тоді ж написав велику роботу про київську архітектуру XVII–XVIII століть, премійовану Київським університетом в січні м.[ісяці] 1914 р. золотою медалею. Роботою цією зацікавився київський Міський музей (нині Всеукр.[аїнський] історичн.[ий ім. Т. Шевченка]), матеріалами якого я користувався в процесі роботи, й приступив було до її видрукування в запроєктованому журналі «Известия отдела старого Киева при Киевск.[ом] Городск.[ом] Музее», але через початок імперіялістичної війни це видання не здійснилось. Після повернення до Києва я тільки й мріяв про продовження перерваної наукової роботи. Дуже гостро стало для мене питання матеріального існування, тим більше що дорожнеча весь час зростала. В цей момент до мене звернувся проф. Павлуцький, при катедрі якого я працював в університеті, з пропозицією поступити на державну службу на посаду «помішника діловода» відділу плястичного мистецтва при «Генеральному секретарстві освіти», яке тоді вже існувало за Центральної ради. На цю посаду я поступив, наскільки пригадую, 1-го або 10-го грудня 1917 р. Якоїсь серйозної роботи там не провадилось, сам Павлуцький не знав гаразд, куди скерувати працю відділу, сам приходив на кілька хвилин, а решту часу співробітники відділу нудьгували. Апарат відділу залишився в такому ж таки складі і за першого перебування Радянської влади у Києві (січень–лютий 1918 р.), коли на чолі [в] нар.[одному] секретарстві освіти УРСР став т. Затонський, і під час німецької окупації 1918 р. – за Центр.[альної] ради й гетьманства⁵⁰.

При відділі час від часу збиралась рада з художників та архітектів, завдяки чому я познайомився з цілою низкою київських художників. Після вигнання гетьмана, в грудні м.[ісяці] 1918 року мене запросив до «відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва» М. Ф. Біляшівський⁵¹, який цим відді-

лом керував з самого його заснування, на посаду «фахівця», яка й оплачувалась краще, й зацікавила мене більш науковою роботою з фаху, порівнюючи з попередньою чисто канцелярською роботою. Незабаром після цього, в січні м.[ісяці] 1919 р. до Києва удруге прийшла Радянська влада. Невеличкий «відділ охор[они] пам[’яток] старовини» розгорнувся тепер на велику установу «Всеукр.[аїнський] комітет охорони пам’яток старовини й мистецтва» (ВУКОПМИС), з великою кількістю «вчених інструкторів», одним з яких було призначено й мене. Робота наша полягала в тому, що ми обходили будинки й приватні помешкання, де були колекції з пам’яток старовини, брали їх, на підставі відповідного декрету Раднаркому РСФСР, на облік і в разі небезпеки або одвертого грабіжництва перевозили до найближчого музею – найбільше до І Держ.[авного] музею (нині Всеукр.[аїнський] історичний ⁵²). В цей час мною особисто було взято на облік або врятовано від знищення дуже багато пам’яток культури, які великою мірою збагатили наші музеї. Одночасно з цим за цього другого перебування Радянської влади в Києві я розгорнув роботу в багатьох інших напрямках: 1) закінчив складання державних іспитів при університеті й був залишений при університеті для підготовки до професури (липень м.[ісяць] 1919 р.); 2) в лютому чи березні місяці 1919 р. мене обрали на посаду редактора відділу мистецтв Комісії по складанню біографічного словника діячів України при ВУАН, відколи я й почав працювати над складанням словника українських художників (працюю в цій царині вже майже 12 років і зібрав величезний науковий матеріал – понад 4 000 імен); 3) в архітектурному відділі ВУКОПМИС’у я провадив реєстрацію пам’яток старовини (старовинних будівель м. Києва), які й взято відтоді на облік, й переведено невеликі замальовки; 4) 22 лютого 1919 р. мене було обрано завідувачем бібліотекою й музеєм при кол. Українській Академії мистецтв (нині Київський художній інститут), на якій посаді я пробув понад 6 років (до травня 1925 р.), зібравши за цей час, абсолютно без будь-яких коштів, велику бібліотеку з питань мистецтва й окре-

мий музей (нині розділені між Київ.[ським] художнім інститутом і Будівельним інститутом); 5) був секретарем бібліотечного відділу при Управлінні театрів Київ.[ської] ради роб.[ітничих] депутатів; 6) був секретарем секції мистецтв Укр.[аїнського] наук.[ового] т-[оварист]ва (з 30.V.1919 р.); 7) виступав з лекціями й доповідями на З’їзді діячів плястичного мистецтва, «Товаристві студіювання мистецтва»⁵³, «Істор.[ичному] т-[оварист]ві Нестора-літописця» т. і. Всю цю роботу перервав прихід денікінців. Я лишився тільки стипендіатом при університеті (але без утримання) й продовжував завідувати бібліотекою й музеєм Україн.[ської] Академії мистецтва, але саме існування цієї установи було поставлено під загрозу, її позбавили прав державної установи й не давали жодної грошової підтримки. Я за час денікінщини буквально голодував, один час був раптом заарештований на вулиці під час облави на «дезертирів». Мене теж обвинуватили в дезертирстві і з великим натовпом людей (чоловіків із 600) одвели до луцьких касарень, звідки я з великими труднощами через 3 дні звільнився, довівши, що яко професорський стипендіат при університеті маю відстрочку до 30-річного віку (тобто до 1921 року).

Коли почалась евакуація денікінців, голова радянського ВУКОПМИС’у т. Вольський, який жив у підпіллі, ще до вступу Червоної Армії вже скликав комітет, в тому числі й мене, й ми відновили роботу по охороні пам’яток культури. Академія наук й Академія мистецтв стали знову державними установами, розпочали працю, й я знову відновив свою роботу, хоча й не так широко, як 1919 року, тому що центральні установи УСРР вже більше не повернулись до Києва; крім того, рятуючи від плундрування бібліотеку проф. Лук’яненка ⁵⁴, я захворів (через інсектив) на висипний тиф і пролежав два місяці (лютий–березень 1920 р.) в ліжку. З приходом поляків (травень–червень 1920 р.) робота знову занепала; я ще не зовсім одужав після тифу й голодував як ніколи ні до, ні після того. Після виходу поляків я знову працював як вчений експерт губ.[ерніяльного] ком.[ітету] охор.[они] пам[’яток] стар.[овини] і мист.[ецтва] (ГУБКОПМИС),

у ВУАН, в Академії мистецтв тощо. Влітку 1920 р. через голод був змушений ходити за 65 верстов від Києва пішки з різними хатніми речами для обміну на продукти. В серпні 1920 р. захворів на роботі по охороні пам[’яток] культури на ішіас й пролежав 4 місяці в ліжку (до кінця 1920 р.), після чого поновив роботу на всіх попередніх посадах.

Що до моїх громадських зв’язків протягом періоду громадянської війни, то вони охоплюють переважно кола робітників мистецтва (в першу чергу професори й студенти кол. Академії мистецтв – нині Художнього інституту), музейних робітників, наукових робітників ВУАН в царині літератури й мистецтва. Брав близьку участь в роботі «Общества исследования искусств», до складу якого входила низка моїх університетських товаришів; оцінюючи тепер діяльність цього товариства, вважаю, що воно носило переважно інтелігентсько-естетствующий характер; майже всі члени тримались орієнтації на російську й західно-європейські культури й цілком ігнорували потреби українського національно-культурного будівництва. Питання соціологічного порядку абсолютно не обговорювались.

Другим колом, з яким я часто зтикався, був т. зв. нарбутівський гурток. Художник Г. І. Нарбут в цю добу був ректором Академії мистецтв (де я працював як завідувач бібліотекою й музеєм). Оригінальна постать цього майстра (якого я досі високо ціную як художника) захопила мене – і величезними мистецькими здібностями, і товариським та дружнім поводженням з усіма, й надзвичайно веселим характером з нахилом до чудернацтва. У Нарбута збирався гурт художників, дослідників мистецтва, історії й літератури, який групувався також навколо редакції журналу «Наше минуле» й видавництва «Друкар». Оцінюючи тепер діяльність цього гурту, вважаю, що безперечно в [його] настрої було багато українського національного шовінізму (sic) [Закресл.: «Безперечно антирадянською постаттю (?)], але політичні справи ніколи в цьому гурті ролі не відігравали⁵⁵. Збирались переважно з нагоди виходу кожного нового числа журналу «Наше минуле» (вийшло

4 числа), а також з нагоди іменин чи дня народження Нарбута й його дружини – всього, певно, разів 6–7, при чім розважались співом та музикою (до товариства запрошувались і артисти), танками, постановками різних пародій, шарад тощо.

Дальша моя робота, в зв’язку з заспокоєнням країни й переходом Радвлади до мирного будівництва, протікала під знаком заглибленої наукової роботи в царині історії українського мистецтва й музейного будівництва. До 1925 року я працював в Художнім інституті як завідувач бібліотекою й музеєм і зібрав там досить цінну збірку книжок та речей. Року 1923 мене було обрано на завідувача художнім відділом Всеукр [аїнського] історичного музею ім. Шевченка. До мене цієї посади не існувало; збірки худ.[ожнього] відділу до революції ледве налічували 200–300 номерів гравюр, рисунків та картин. За перших років революції утворився т. зв. Фонд, який складався з нагромаджених попід стелю в хаотичному безладді речей. Їх почали тепер помалу, спільними зусиллями, розбирати (не дивлячись на жакливі умови – музей уперше почав опалюватись лише починаючи з зими 1924/5 року). Твори малярства, які входили до компетенції худ [ожнього] відділу, я сортував на російські й західно-європейські й передавав до Картинної галерії (що утворилась значною мірою з цього фонду) та до Музею мистецтв ВУАН, а твори українських художників заносив до інвентарю відділу (інвентар було мною заведено уперше). За час моєї роботи я збільшив свій відділ приблизно в 15–20 разів (він тепер налічує близько 5 ½ тисяч експонатів), утворив найбагатшу й єдину в СРСР систематичну збірку українського малярства, зайняв з нею весь верхній поверх музею, влаштував близько 10 виставок (тобто в два рази більше, ніж всі інші відділи, взяті вкупі), видрукував з метою популяризації музею та його збірок багато книжок та статтів, присвячених експонатам відділу. Майже всі видання музею після революції – є видання художнього відділу. Історію цієї роботи (до кінця 1929 р.) я розповів в передмові до видання «Каталогу виставки укр.[аїнського] ма-

лярства XVII–XX століть», видрукованім мною наприкінці 1929 р. Нині худ.[ожній] відділ, хоча й має ще багато недоліків, але зате найбільш упорядкований відділ музею, найбільш завдячує революції свій розвиток і найбільш активний, порівнюючи з іншими відділами. В штаті відділу – тільки двоє людей – завідувач і лаборантка [Аделаїда Артюхова]. Вся технічна робота також припадає на мене – самому доводиться часто тягати картини, працювати з молотком, сокирою й ганчіркою.

Інша моя праця протікає по ВУАН, де я досі працюю (з 1919 р.) над складанням словника українських художників (безплатно), як д.[ійсний] член Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (теж безплатно), Софійської комісії (теж); у 1926–1930 рр. був київським краєвим інспектором по охороні пам'яток культури при Н.К.О. УСРР; досі працюю як член паритетної комісії по обміну культурними цінностями між РСФСР й УСРР (призначення від ВУЦВК); з 1922 до 1930 р. працював при наук.-досл. кафедрі мистецтвознавства як дійсний член й керував підготованням аспірантів (весь час безплатно). Викладав історію укр.[аїнського] мистецтва в 1923–1924 рр. в художній школі й 1922–1924 рр. в Археологічному інституті, у 1924 р. історію мистецтв у вищій військовій школі. Працював як член реставраційної комісії в Лаврському держ[авному] заповіднику, входив до складу орг[анізаційної] комісії по утворенню Київської картинної галерії, комітету Музею мистецтв ВУАН, підготовчого комітету до Всеукр.[аїнського] музейного з'їзду, до різних виставкомів, журі, Всеукраїнського Шевченківського комітету, комітету по упорядкуванню Шевченкової могили, комітету по збудуванню пам'ятника Шевченкові у Харкові (під головуванням т. Г. І. Петровського), читав багато прилюдних лекцій, проводив сотні екскурсій, популяризував та пропагував досягнення нашого мистецтва не тільки в наукових роботах, але й на сторінках радянської преси, особливо «Пролетарської правди», в московських «Известиях», в журналах «Червоний шлях», «Життя й революція» т. і.

Національні архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ), ф. 13–1, од. зб. 2, арк. 11–13.

¹ Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. – К., 2006.

² Зеров М. Sonnetarium. – Берхтесгаден, 1948 (пор.: Зеров М. Corollarium: Збірка літературної спадщини. – Мюнхен, 1958).

³ Зеров М. Вибране. – К., 1966. – С. 497.

⁴ Пор.: Білокінь С. Соціальна революція в СРСР і пам'ятки Золотоверхого Києва // Пам'ятки України. – 2004. – Чис. 2 (143). – С. 96–106; Його ж. Нові студії з історії большевизму. – К., 2007; Його ж. Микола Зеров // Наш сучасник Микола Зеров. – Луцьк, 2006. – С. 199–272.

⁵ Життя й революція. – 1933. – Кн. VIII–IX. – С. 72.

⁶ Білокінь С. В обороні української спадщини. – С. 102.

⁷ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13–1, од. зб. 2, арк. 19–19 зв.

⁸ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13–1. од. зб. 2, арк. 13; Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 21. (пор.: Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках. – К., 2003. – Т. 1. – С. 91–92).

⁹ Ернст Ф. Охорона пам'яток культури: 1919–1920 роки: Щоденник / Вступне слово, публікація і примітки С. Побожія // Пам'ятки України. – 1993. – Чис. 1–6. – С. 130–136.

¹⁰ Опубліковано його вже двічі: Білокінь С. Щоденник Федора Ернста про боротьбу довкола української культурної спадщини в 1920–1930-х роках: Публікація текстів // Пам'ять століть. – 2005. – Травень–серпень. – № 3–4 (54–55). – С. 61–137; Нестуля О. О., Верезомська С. Ж. Федір Людвигович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр. – Полтава, 2008.

¹¹ Білокінь С. Щоденник Федора Ернста про діяльність Госторгу та пограбування українських музеїв // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. – К., 2002. – Чис. 8–9. – Ч. 2. – С. 35–53.

¹² Музейниця Любина Памфілівна Терещенко (діво́че прізви́. Гвоздь; Гвоздівна), що вийшла на еміграцію, у спогадах писала: «В Історичному музеї забрали навіть стіл гетьмана Кирила Розумовського» (див.: Терещенко Л. Згадуючи минуле... // Віра. – Livingstone, NJ, 2002. – Липень–вересень. – Чис. 3 (107). – С. 9).

¹³ Див.: Курінний П. П. Історія археологічного знання про Україну. – Мюнхен, 1970. – С. 56.

¹⁴ Білокінь С. В обороні української спадщини. – С. 289–290, 299.

¹⁵ Історія Національної академії наук України, 1929–1933: Документи і матеріали. – К., 1998. – С. 425.

¹⁶ Геккенберг-Струхманчук Н. Мій біль непогамовний // Художник Яків Струхманчук – жертва сталінського терору: Публіцистика. – К., 1997. – С. 48.

¹⁷ Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні. – Ч. 2. – С. 21.

¹⁸ Там само. – С. 149.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 21.

²¹ Білокінь С. Двадцять років у житті і діяльності С. Таранушенка // С. А. Таранушенко та проблеми вивчення мистецтва Слобожанщини XVIII–XIX століть: Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної

конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Стефана Андрійовича Таранушенка (1889–1976). – Суми, 1989. – С. 8.

²² Семенів М. М. Професор С. С. Дложевський // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. – 1930. – Ч. 4. – С. 85–90.

²³ Бурко (Бурко-Корецький) Д. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. – Саут-Бавнд-Брук, 1988. – С. 150–151.

²⁴ До збудування пам'ятника Шевченкові в Києві [Добірка «З літературного життя УСРР»] // Літературна газета. – 1928. – 25 березня. – № 6 (24). – С. 6.

²⁵ Білокін С. Масовий терор і голодомори як втілення протисвєнїчної політики більшовиків // Голод-геноцид 1933 року в Україні: Історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнародна науково-теоретична конференція. Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали. – К., – 2000. – С. 63–83; Його ж. Особливості соціальної політики тоталітарного радянського режиму в контексті євгеніки // Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С. 575–587, 593–597.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 7. № 197, арк. 182–184; ф. 166, оп. 9, № 1499, арк. 11, 105; Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. – Ч. 2. – С. 87.

²⁷ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13–1, од. зб. 2, арк. 19.

²⁸ Білокін С. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено, 1920–1941 // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Л., 2004. – Т. II. – С. 554–602 [132 примітки].

²⁹ Поветкина Л. Как согнать с крыши нежданного «Карлсона»? // Сегодня. – 2002. – 26 февраля. – С. 5.

³⁰ Нові дослідження давніх пам'яток Києва: Матеріали наук. конф. Нац. заповідника «Софія Київська», 22–23 листопада 2001 р. – К., 2003. – С. 24.

³¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, № 57013 ФП/кор. 1388, арк. 169–170.

³² Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія Наук: Нарис історії. – Ч. II: 1931–1941. – Мюнхен, 1958.

³³ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13–1, од. зб. 2, арк. 24 зв.

³⁴ Там само, арк. 19 зв.

³⁵ Бенькович Аркадій Григор'євич. Функціонер, член ВКП(б). Призначений першим ректором нового Українського художнього інституту, створеного в Києві у зв'язку з переїздом столиці, закриттям Харківського, Київського та Одеського художніх інститутів та арештом І. Врони (див.: *Портнов Г. Ф. Г. Кричевський* // Нотатки з мистецтва. – Філадельфія, 1979. – Чис. 19. – С. 22–23). Згодом – начальник відділу образотворчого мистецтва Управління у справах мистецтва при РНК УСРР. Репресований (див.: ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, № 43397 ФП / кор. 616; Ювілейна виставка творів художників УРСР, 1917–1937: Каталог. [К.], [1937]. – С. 10).

³⁶ Бухникашвили Г. Декадник української культури // На рубежі Востока. – 1931. – № 7–8. – С. 20–27.

³⁷ Димний М. Україна гостем у Грузії. Місячник української культури. – [Х., 1932]. – С. 83. Пор.: Сокол В. Виставка українського искусства // На рубежі Востока. – 1931. – № 7–8. – С. 28–30; Баканідзе О. Скриплена мудрістю лєнінського вчення // Літературна Україна. – 1972. – 21 липня. – № 58 (2961). – С. 2.

³⁸ Костюченко Андрій Максимович (17.X 1902, с. Біленьке Сталінського району Запорізької міськради – ?). Член партії (1926). У квітні 1932 очо-

лив Всеукраїнський історичний музей. Звільнений 5.XI.1934 р. за наказом А. Хвилі. Арештований 3.XI.1935. Окрема нарада при НКВД СРСР від 16.III.1936 р. дала йому мінімальний строк – 3 роки ІТЛ. Костюченків арешт, хоч це й парадоксально, поставив його в одну шеругу з тими, кого він переслідував. З періодики читачі довідалися, що «саме тут [у музеях. – С. Б.] «працювали» такі представники оскаженілого фашизму, як Щербаківський, Таранушенко, Ернст, Жолтовський, Артюхова, Костюченко, Багрій та ін., під «керівництвом» досвідчених, витончених зрадників революції троцькістів Кілерога, Гуревича, Ашрафяна» (див.: *Калениченко Л. Державний український музей // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 5. – С. 17.*) – Дж.: Білокін С. Музей України. (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. – К., 2006. – С. 233–236.

³⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, № 33050 ФП / кор. 285, арк. 5.

⁴⁰ Пор.: *Шамша П. Справа ворожих рук // Наддніпрянська правда. – Херсон, 1937. – 17 грудня. – № 288 (2938). – С. 2. – Шп. 1.*

⁴¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, № 33050 ФП / кор. 285, арк. 61 зв.

⁴² Там само, арк. 125.

⁴³ Білокін С. Українські музейники 1920-х років: [Автори збірника] // Український музей. Зб. 1. Репринтне перевидання [книжки] 1927 року. – К., 2007. – С. 14–15 останньої пагінації; *Ходак І. Науково-організаційна діяльність Данила Щербаківського // Студії мистецтвознавчі. – 2008. – Чис. 1. – С. 85–101.*

⁴⁴ Ернст Ф. Данило Михайлович Щербаківський: Пам'яті дослідника // Бібліологічні вісті. – 1928. – № 1 (18). – С. 127–136, іл. Ще одну, просвітницького характеру, він надрукував у газеті: *Ернст Ф. Подвижник музейної справи: Пам'яті передчасно загиблого Д. М. Щербаківського // Пролетарська правда. – 1927. – 9 червня. – № 128 (1741). – С. 6.*

⁴⁵ Наше минуле. – К., 1918. – Вересень–жовтень. – Чис. 2. – С. 228–229.

⁴⁶ Старожитності. – 1995. – Чис. 3–4 (70–71). – С. 19.

⁴⁷ Толстой Лев Ніколаєвич, рос. письменник, граф. Див.: *Лавров П. А. Толстовские дни в Киевском университете в 1910–12 гг. // Труды Тбилисского гос. университета им. Сталина. – 1939. – Т. 10. – С. 137–143.*

⁴⁸ Созонов (Сазонов) Єгор Сергєєвич (26 травня 1879, с. П'єтровське Уржумськ. пов. Вятськ. губ. – 27 лист. 1910, Горний Зєрентуй, тепер Читинської обл., Росія), есер, терорист. Виконав партійне доручення – убити міністра внутрішніх справ В. К. Плеве (1904). Одержав вирок – безстрокові каторжні роботи, які відбував на Нєрчинській каторзі. Протестуючи проти тілесного покарання, прийняв отруту.

⁴⁹ Павлуцький Григорій Григорович (19 січня 1861, Київ – 15 березня 1924, там само), мистецтвознавець. З 1897 професор Університету Св. Володимира. Займався античним мистецтвом та архітектурою, згодом українською архітектурою. – Тв.: *Історія українського орнаменту / Попередні завваги В. Ханка // Образотворче мистецтво. – 1992. – Чис. 4. – С. 17–18. – Дж.: Книга. – Відень; К., 1921. – [Т.] I. – Грудень. – С. 38; Ернст Ф. Григорій Григор'євич Павлуцький // Среди коллекционеров. – М., МСМХХІV. – Май–июнь. – № 5–6. – С. 58–59; Пучков А. Матеріали к биографии Г. Г. Павлуцкого // Теорія та історія архітектури і містобудування. – К., 1998. – Вип. 2. –*

С. 168–179; *Маньковська Р. В.* Музейництво в Україні. – К., 2000. – С. 16, 31, 32; Историчний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – С. 269; *Сторчай О.* З історії мистецтвознавчої та викладацької діяльності Григорія Павлуцького // *Студії мистецтвознавчі.* – Чис. 1 (5). – 2004. – С. 58–70.

⁵⁰ Хроніку політичних подій тих місяців і років можна простежити за працею: *Українська революція і державність, 1917–1920 рр.* / *Панова А. Л.* та ін. – К., 2001.

⁵¹ Див.: *Білокінь С.* Українські музейники 1920-х років. – С. 1–2 останньої пагінації.

⁵² Нині Національний художній музей України.

⁵³ [*Ернст Федір.*] Товариство студіювання мистецтв (Общество исследования искусств) в Києві // *Наше минуле.* – 1918. – Листопад–грудень. – № 3. – С. 139–140 (Автор визначається за НАФРФ ІМФЕ, ф. 13–1, од. зб. 6, арк. 2). За рекомендацією академіка АН СРСР Михайла Павловича Алексєєва 24 листопада 1972 року я звернувся до вихованця київської гімназії В. П. Науменка Андрія Миколайовича Грабаря. Б. Н. Лосський, а він знав його особисто, назвав Грабаря одним з найвидатніших представників російської еміграції: «Если говорить о вкладе русской ученой эмиграции во всеобщую культуру, ему как византологу следует отвести место у вершины шкалы ценностей наряду с такими ее представителями, как археолог Михаил Ростовцев или социолог Питирим Сорокин». Грабар жив у Парижі й написав мені два докладні мемуарні листи, зокрема в одному з них таке: «Моим старшим товарищем там [в Петербургском университете] был Шероцкий. Но с 1917 года я жил снова в Киеве, как и тот же Шероцкий. В Киеве мы быстро вошли в круг молоде-

жи, интересовавшейся искусством и особенно киевской стариной. Мы основали то «Общество исследования искусств», которое Вам известно. Это был в сущности маленький кружок, но объединявший людей образованных и стремившихся к серьезному знанию. Собрания это[го] кружка происходили в квартирах участников. В них участвовали и Ф. Л. Эрнст, и Зуммер [обидва були згодом репресовані, і Ернст живий не вийшов. – С. Б.]. Эрнст представлял науку о киевских памятниках времен барокко, и мы уважали его знание и преданность этой специальности. Мне кажется, что у него она была связана с любовью к украинскому прошлому вообще».

⁵⁴ Лук'яненко Олександр Митрофанович (10/22 липня 1879, Київ – 20 серпня 1974, Ялта), славіст, педагог. Закінчив Університет св. Володимира (1903), працював у ньому 1907–1920 (приват-доцент, 1911–1912 зав. кафедри слов'ян. філології, 1912–1920 професор цієї кафедри та кафедри порівняльного мовознавства). 1920–1928 викладав у Таврійському університеті. 1934–1973 працював у Саратовському педагогічному інституті, згодом – університеті.

⁵⁵ У цьому місці бачимо сліди внутрішньої боротьби. Видно, що на догоду майбутньому читачеві рука вже розмахнулася писати щось малопрстойне, але автор її відразу й зупинив. Задовго до початку арештів, 1926 року, Федір Людвігович почував себе інакше – вільною людиною. Тоді він писав про нарбутівський гурток зовсім інше, дуже докладно і з цілковитою симпатією. Див.: *Ернст Ф.* Георгій Нарбут. Життя й творчість // *Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів.* [Каталог] – [К.], 1926. – С. 11–86. Пор. також: *Білокінь С.* Сторінками загиблого «Діаріуша» // *Пам'ятки України.* – 1998. – Чис. 1 (118). – С. 30–57, іл.

SUMMARY

During his short lifetime an outstanding Ukrainian art historian Fedir Ernst (1891–1942) wrote a few autobiographies. One of them is the most quoted as it is the most interesting and the most factful. This biography was written between September 19, 1930 and summer, 1931. As the scholar was imprisoned on October 23, 1933 this biography is a review of his activity of the Ukrainian era. Taking into consideration the plots included and avoided this document is suggested to have appeared before his imprisonment and was made for his future reader – his investigator.

The autobiography was compared with another document of that period. Preparing himself for being imprisoned Ernst's chief Andriy Khostyuchenko, a director of Taras Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum, made a List of the main workers of All-Ukrainian Historical Museum in Kyiv who were discharged as Trotskyists during 1932 – October, 1934 at the order of Khostyuchenko. Ernst

was mentioned in this List as well. Khostyuchenko was discharged on November 5, 1934 and imprisoned on November 3, 1935. The List was kept in his archival and investigative cases.

The author focused on mental state of the representatives of the Ukrainian intellectuals who lived in the totalitarian state and got used to see each other on the opposite sides of the fence till found themselves in the role of future prisoners. So the author told briefly about his actions in the expectation of imprisonment (arrested at the end of April, 1935).

Mykhola Zerov copied his poetry, notably sonnets, to give them to his friends for saving. Later, in 1966, his copies were published among The Selected Works. Mykhaylo Orest and Vasyly Chaplenko published many Zerov's works as well.

So we have an addition to autobiography of Fedir Ernst as well as to the biographies of individuals and social history of Kyiv scholar corporation.